

СИСТЕМА ДУХОВНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ЖІНОК ПРАВОСЛАВНОГО СПОВІДАННЯ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: СТАТИСТИЧНІ ВИМІРИ

Використовуючи офіційну церковну статистику про духовну освіту доньок православного духовенства, автор статті показує динаміку чисельності учнів навчальних закладів духовного відомства та забезпечення освітнього процесу в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. У статті розмежовуються жіночі училища духовного відомства, які перебували під патронатом російської імператриці, і жіночі училища єпархіального підпорядкування. Хоч організація освітнього процесу мало відрізнялася у цих двох типах училищ, все ж 13 училищ духовного відомства були привілейованими навчальними закладами для дівчат духовного стану. Збільшення кількості учнівського контингенту було переконливим свідченням прагнення духовенства до підвищення освітнього рівня своїх дітей, що відповідало загальним тенденціям суспільного розвитку.

Ключові слова: Обер-прокурор, Духовне відомство, єпархіальні жіночі училища, стипендіатки, інспектор класів, лазаретна наглядачка, почесний блюститель по господарській частині, єпархіальні кошти.

Сучасні умови реформування освітньої галузі, пошуки оптимальних моделей організації освітнього процесу, закономірна стурбованість якістю освітнього рівня молоді у зв'язку із тимчасовим падінням престижності наукової праці неминуче зумовлюють вивчення історичного досвіду організації освіти на усіх етапах нашої історії та серед усіх категорій населення. У ХІХ- на

початку ХХ ст. найбільший вплив на суспільну мораль та освіту мала церква. Російська імперія, забезпечуючи Православній церкві панівне становище та державний статус, вимагала від неї виконання функції організатора освітнього процесу. І хоч Православна церква підпорядкувала освіту завданням релігійного виховання, все ж молодь отримувала знання. Про увагу держави і церкви до цього свідчить динаміка чисельності учнів та кількість коштів, що виділялися на освіту. Тому актуальним є з'ясування динаміки кількості учнів та вкладених в освітню галузь коштів, як показників зацікавленості держави у створенні собі надійного підґрунтя – вихованих у системі духовної освіти громадян. Це – по-перше, і по-друге, статистичні виміри системи духовної освіти для жінок свідчить про зростання в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. суспільного інтересу до освіти в цілому, так як в училищах навчалися, окрім доньок православного духовенства, представниці і інших суспільних станів.

Історіографія означеного питання включає в себе як наукові праці з історії церкви і школи в цілому, так і історичні дослідження регіонального характеру. Так, наприклад дослідження П.Мілюкова про історію російської культури містить міркування про відносини церкви і школи в цілому [1], О.Андреева досліджує виникнення та розвиток епархіальних жіночих училищ в Росії в цілому [2], а Т. Степаненко розглядає жіночі духовні школи в Україні у ХІХ – на початку ХХ ст. [3]. Та ці і інші автори публікацій про жіночу духовну освіту не акцентували увагу на статистичних вимірах системи жіночої освіти.

Тому метою даної наукової розвідки є узагальнення та аналіз офіційної церковної статистики, яка характеризує систему духовної жіночої освіти в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., сформованої Російською Православною церквою. Духовні училища для дівчат православного сповідання були двох видів: привілейовані, що перебували під опікою російської імператриці, та ті, що перебували у епархіальному віданні. Саме в такій послідовності у статті наводяться відомості про динаміку чисельності жіночих училищ та про їх фінансування.

Жіночих училищ духовного відомства, що перебували під патронатом імператриці, в кінці XIX ст. налічувалось 13. Вони знаходились у таких містах: Казані, Ярославлі, Іркутську, Вільно, Мінську, Царському Селі, Житомирі, Вітебську, Кам'янець-Подільському, Могилеві, Паричах і два в Києві. Ці училища формально керувалися імператрицею, а реально вони підпорядковувались Синоду та частково єпархіальному первосвященнику. Утримання училищ духовного відомства здійснювалось за рахунок спеціальних коштів Синоду, але Київське жіноче училище існувало за рахунок єпархії, як і єпархіальні училища губерній [4, с.291].

Освітній процес в жіночих училищах Духовного відомства і єпархіальних відбувався у відповідності з програмами. Його організатори прагнули того, щоб учениці не просто засвоїли суму знань, а й могли їх використати у житті. Особлива увага зверталась на ознайомлення вихованок, особливо старших класів, з принципами, поняттями, основними ідеями педагогіки, тобто на підготовку їх до самостійної педагогічної діяльності. Узагальнюючи відомості про рівень успішності учениць жіночих училищ, Обер-прокурор Св. Синоду у своєму звіті імператору відзначав, що, наприклад у 1910-1911 н. р. з усіх навчальних предметів він становив 3,5-4,37 бали за 5-бальною системою.

Прагнення підняти рівень загальноосвітньої підготовки учениць виражалась у тому, що у багатьох училищах, окрім визначених статутом навчальних предметів, вивчались і не обов'язкові предмети. Це були: нові мови, музика і малювання, історія мистецтв, історія іноземної літератури, іконопис і т.д.

Щодо виховного процесу, то він здійснювався у відповідності з завданнями виховання. Вихователі прагнули закласти в основу морального характеру вихованок релігійні почуття. Дівчатам постійно навіювались повага до законів і традицій Православної Церкви. У визначений час в присутності начальниці та виховательок, щоденно учениці читали вранішні та вечірні молитви. У недільні та святкові дні, а в період Великого посту також в середу і п'ятницю, вихованки відвідували богослужіння в училищній церкві, самі

виконували все церковне читання та спів, а також і деякі церковно-служительські обов'язки: носіння світильника, запалювання свічок і т.п. Християнський обов'язок сповіді та причастя вихованки виконували не тільки у Великий, а й у Різдвяний піст. Часто проводились релігійно-моральні читання. Усе це сприяло укріпленню та розвитку в учениць релігійної свідомості.

Для практичної підготовки вихованок до педагогічної діяльності при всіх училищах діяли зразкові початкові школи [].

Відомість

про кількість вихованок жіночих училищ Духовного відомства, що перебували під патронатом імператриці у 1895 і 1901 роках

№ п/п	Назви училищ	Вихованок у 1895 р.				Вихованок у 1901 р.					+/-
		своскоштных	казеннокоштных	пансіонерок	разом	пансіонерок			приходящих	разом	
						своскоштных	казеннокоштных	стипендіаток			
1	Вілінське	82	33	–	115	70	33	12	–	115	0
2	Волинське	163	45	18	226	198	46	19	–	263	+37
3	Іркутське	10	21	52	83	62	21	14	–	97	+14
4	Казанське	56	17	10	83	63	20	10	–	93	+10
5	Київське -1	202	25	17	244	287	–	59	62	408	+164
6	Київське - 2	241	25	35	301	253	–	44	107	404	+103
7	Мінське	47	45	2	94	57	45	3	–	105	+11
8	Могилівське	34	50	131	215	149	40	11	59	259	+44
9	Паричське	56	45	7	108	73	–	57	–	130	+22
10	Подільське	–	45	157	202	158	45	3	–	206	+4
11	Полоцьке	66	30	2	98	62	30	5	–	97	-1
12	Царськосільське	65	94	18	177	68	77	48	–	193	+16
13	Ярославське	75	9	26	110	75	10	29	–	114	+4
	Разом	1097	484	475	2056	1575	367	314	228	2484	+428

Як видно, в 11-ти жіночих училищах духовного відомства, що перебували під опікою російської імператриці у 93-914 н. р. навчалося 2177 осіб, для навчання і виховання яких було залучено 218 осіб. З усіх категорій вихованок найбільше було тих, що навчалися за власні кошти – 1383 дівчини. На казенному утриманні перебували 454 вихованки. У цьому навчальному році випускниць було 220 осіб і найбільша кількість з них – 88 осіб – пішли вчителювати в навчальні заклади духовного відомства. Майже стільки ж – 84 особи – стали вчительками в школах інших відомств. І тільки 48 випускниць продовжували освіту в інших навчальних закладах. Отже, з впевненістю можна твердити, що вказані училища, як привілейовані навчальні заклади, готували учительські кадри переважно для шкіл духовного відомства.

Найважливішою подією для жіночих училищ Духовного відомства в 1901 році було прийняття «Высочайше» затвердженого статуту.

Необхідністю прийняття статуту послужило те, що назріло чимало змін в роботі училищ. Та перш за все постала потреба уніфікації внутрішнього життя училищ. Адже до цього часу, – як відмічалось у звіті Обер-прокурора Св. Синоду російському самодержцю за 1901 рік, – «во внутренней и внешней их организации не было единства и тождества: все они за исключением училищ Минского, Подольского, Полоцкого и Волынского, руководствовавшихся одним уставом, и училища Виленского, руководствующегося уставом Царскосельского женского училища, именовали свои особые уставы, между которыми замечались несоответствие и разница, и которые, как составленные при самом учреждении училищ, не отвечали современным условиям жизни духовенства и новым требованиям в области учебно-педагогической» []. Відзначилось також, що означені статuti були короткими і не повними, а відтак не торкалися багатьох боків училищного життя, як, наприклад: в них не встановлювався освітній ценз службовців училищ. Не був прописаний порядок

призначення їх на посади, не визначені їх права та обов'язки тощо. Все це було чітко прописано в новому статуті, який став єдиним для усіх жіночих училищ.

Головні відмінності нового статуту від старого були такі: 1) За попередніми статутами і штатами училищ скла їх службовців був таким: начальниця, виховательки, х помічниці, благочинний, учителі. «смотритель дома», почесний блюститель по господарській частині і лікар. А за новим статутом штат складала: начальниця, виховательки та їх помічниці, інспектор класів, викладачі, вчительки, «смотритель дома», лазаретна наглядачка, розпорядниця по господарській частині, вчителька домоводства, лікар та почесний блюститель по господарській частині. Тобто при училищах вводились нові посади – інспектора класів. Учительок, учительки рукоділля і лазаретної наглядачки. Посада інспектора класів впроваджена в училища замість ліквідованої новим статутом посади благочинного, яка, як не оплачувана, обіймалася зайнятими іншою службою священиками, а не відповідає своїм завданням. Введення посад учительок зумовлене практикою доцільності допущення в молодших класах досвідчених вчительок. Введення посади вчительки домоводства зумовлювалось тим. Що навчання домоводству та рукоділлю відповідало прямим завданням жіночих училищ, а відтак, ставши суттєвою частиною училищного курсу, вимагало й досвідчених учителів. Посада лазаретної наглядачки відкривалась з огляду на те, що при училищах відкривались лазарети (лікарні) і керувати їх роботою мали особи з відповідною освітою.

Для керівництва навчально-виховною роботою та господарськими справами в жіночих училищах Духовного відомства за старим статутом створювалося правління з трьох осіб: начальниця, благочинний і наглядач за приміщенням. Такий обмежений склад правління та ще й при великій завантаженості благочинного і при посадовій підпорядкованості доглядача приміщення начальниці училища, зумовлював єдиновладдя начальниці та перевантаженість її обов'язками. Для усунення такої ненормальності при училищах утворювались: для розгляду питань навчально-виховного процесу –

правління в складі начальниці, інспектора класів, доглядача приміщення та одного з викладачів. Новим статутом деталізовано обов'язки господарського комітету. Що викликано, з одного боку, складністю господарської частини в училищах, а з другого – підсумками ревізій та перевірок.

Попереднім статутом був передбачений трикласний склад училищ. Але так як дворічний курс в кожному класі визнано недоцільним, то за новим статутом, в училищах встановлювалося шість класів з річним курсом у кожному.

І ще одне суттєве нововведення: За попереднім статутом училищ на навчання приймалися виключно доньки священнослужителів. Виключення складало тільки Царськосільське училище, яке було відкрите і для доньок церковнослужителів. Але обмеження доступу до освіти тільки доньками священників та дияконів виглядало не справедливим по відношенню до дітей псаломників, які мали часто середню, а то й вищу освіту, та й до доньок тих осіб, котрі обіймали штатні посади у духовно-навчальному відомстві. Тому новий статут відкривав доступ до училищ донькам всіх священно-і церковнослужителів, як і служителів у духовно-навчальному відомстві.

Новий статут жіночих училищ Духовного відомства був скріплений монаршою волею 14 липня 1901 року. Він поширювався на усі жіночі училища Духовного відомства окрім 1-го і 2-го Київських.

У 1913-1914 н. р. статутом 1901 року послуговувались 11 училищ, а саме: Віленське, Волинське, Іркутське, Казанське, Мінське, Могилівське, Паричське, Подільське, Полоцьке, Царськосільське та Ярославське. Після введення нового статуту більшість з названих училищ мали трикласний склад з дворічним курсом у кожному класі. До 1914 р. з таким складом залишилося тільки Віленське училище. Казанське, Іркутське і Могилівське училища мали шестикласний склад. Що стосується інших семи училищ, то Мінське, Подільське, Полоцьке і Царськосельське – перетворені у семикласні, а Волинське, Паричське і Ярославське – у восьмикласні навчальні заклади. У

Казанському та Могилівському училищах сьомий клас було відкрито у 1915 році.

Керівний та педагогічний корпус жіночих училищ духовного відомства у 1913-1914 н. р. складала 1218 осіб. В училищах навчалося 277 вихованок, з яких: 454 були на казенному утриманні, 46 – на напівказенному, 103 утримувались єпархіальними коштами, 154 особи були стипендіатками, 37 – напівстипендіатками. Усі решта навчалися і виховувались за батьківські кошти [1].

З 13-ти жіночих училищ Духовного відомства, що перебували під опікою російської імператриці, 11 діяли за статутом 14 липня 1901 р., а 1-е і 2-е Київські – за статутом 1868 року.

Десять з 11-ти училищ (окрім Віленського) за статутом 1901 року стали шестикласними (і шестирічними). В наступні роки продовжився процес удосконалення жіночих училищ шляхом збільшення навчального курсу. Так, 1908-1910 р. р. при Царськосільському, Подольському, Мінському і Паричському училищах були відкриті: при перших трьох – VII, при четвертому – VII і VIII додаткові класи. У 1911 році VII клас відкрито у Волинському, а в 1912 р. – в Могилівському, Полоцькому і Ярославському училищах.

У 1911- 1912 н. р. в жіночих училищах Духовного відомства навчалося 2096 осіб, серед яких було: 431 казеннокоштных, 78 напівказеннокоштных, 178 стипендіаток, 32 напівстипендіатки, 79 утриманок на особливі єпархіальні кошти, а усі інші навчалися за власні кошти [1].

Кількість єпархіальних жіночих училищ у різні роки була різною у межах 39-68.

У 1887-1888 н. р. єпархіальних жіночих училищ було 40. З них 31 училище мали шестикласний склад з річними курсами в кожному класі, 4 – трикласний склад з дворічними курсами і 5 – поступово переходили на шестикласну структуру [1].

У 1893 -94 н. р. діяло 49 єпархіальних духовних училищ. В них навчалося 12413 дівчат, в т.ч. 10451 особа з духовного стану, що становило 841% і 1962

(15,8%) представниць інших суспільних станів. 9883 (або 79,6%) училищні вихованки мешкали в гуртожитках, а решта значились «приходящими» і жили з батьками чи родичами.

На новому єпархіальному утриманні перебувало 3179 вихованок (25,6%) на половинному – 447, або 3,6% і 576 осіб (4,6%) утримувались в училищах за рахунок заснованих благочинниками стипендій.

Для проходження старшими ученицями педагогічної практики при 28-ми училищах діяли зразкові школи, які були влаштовані за зразком церковно-парафіяльних. При 5-ти училищах діяли недільні школи, а при 4-ох існували притуки для малолітніх дітей.

Про затребуваність цієї ланки освіти свідчило те, що в 19-ти училищах, аби не переповнювати класи, відкрито паралельні. Усього налічувалось 56 паралельних відділень, що прирівнювалось о 9-ти самостійних училищ.

Утримання в 1893-94 н. р. 49-ти жіночих єпархіальних училищ обійшлося в 1870000 рублів [].

У 1895- 96 н. р. єпархіальних жіночих училищ було вже 5. При 21 училищі існували паралельні класи, яких налічувалось вже 68. Вихованок налічувалось 13617, що на 1204 більше, ні у минулому навчальному році. Соціальний склад учениць був таким: 11536 (84,7%, майже як і в попередньому році) осіб складала представниці духовного стану і 2040 (14,98%) осіб представляли інші суспільні стани. Із загальної кількості учениць 10856 (79,7%) були забезпечені училищними гуртожитками, а 2761 (20,2%) особа мешкали з баками чи родичами.

На 214 осіб у порівнянні з минулими навчальним роком збільшилась кількість тих, хто перебував на повному єпархіальному утриманні. Їх було 3393 особи, або 24,9%. Стипендіаток було 790 осіб, 750 дівчат перебували на половинному утриманні, 5923 мешкали в училищних гуртожитках як власнокоштні пансіонерки.

Збільшення кількості учениць вело до розширення училищ, відкриття паралельних класів і, закономірно, збільшення коштів на їх утримання. У 1893-

94 н .р. це було 1870000 руб., в 1895-96 н. р. – 2014039 руб., в 1896-97 н. р. – 2214878 рублів [].

У 1900 р. єпархіальних жіночих училищ було 53. В них навчалось 16021 учениця, з яких – 14235 із духовного і 1786 з інших станів, що становило відповідно – 88, 8% і 12, 5%. Найбідніші учениці в кількості 3662 були на повному єпархіальному утриманні, а 96 – на половинному. Окрім того, 868 учениць утримувались в училищах за рахунок заснованих благочинних стипендіях.

На фінансування єпархіальних жіночих училищ витрачено 2368442 руб. 45 копійок [].

Новим у роботі жіночих єпархіальних училищ було те, що попри традиційні навчальні предмети, в усіх училищах введені рукоділля та музика, а в 7-ми училищах – іконопис та малювання. В деяких училищах вивчалось садівництво і огородництво, а також основи гігієни. Ще в деяких училищах запроваджувалось чергування учениць в лікарні, як правило при прийомі хворих. Чергові учениці під керівництвом лікаря робили перев'язки, промивали рани, готували деякі ліки. До того ж відмічалось, що усе це робилось з великим старанням.

У 1911-1912 н. р. єпархіальних жіночих училищ налічувалось вже 68, а з приєднанням до них 1-го і 2-го Київських жіночих училищ Духовного відомства, які маючи таку назву і перебуваючи як інші 11 жіночих училищ Духовного відомства, «под Августейшим покровительством Е.И.В. Государыни Императрицы Марии Феодоровны» [с.266], керуються загальним статутом єпархіальних жіночих училищ, разом числилось 70. З них 63 училища мали повний шестикласний склад. При 47 училищах діяв VII додатковий педагогічний клас. Основних класів налічувалось 471, паралельних 204 при 41 училищі. Всього ж основних і паралельних класів налічувалось 675.

В училищах навчалось 26512 осіб. Серед них було: 26316 (99,3%) – «русских», 187 (0,7%) – «инородцев» і 9 осіб іноземців []. З 26316 «русских»

дітей духовенства було 23580 осіб (89,6%) і 2736 (10,4%) осіб представляли інші суспільні стани.

Училищними гуртожитками були забезпечені 21555 осіб, або 81, 3% учениць. З батьками і родичами проживали 3447 учениць (13,0%), винаймали житло 1510 осіб. На повному єпархіальному утриманні було 5316 осіб (20,0%), на половинному – 1024 особи, інші види допомоги від духовенства мали 918 осіб, на кошти благодійників утримувались 926 учениць. А 18328 осіб (69,1%) навчались за власні кошти.

Навчально-виховний процес у 1911-1912 н. р. забезпечувало 2187 осіб і 87 лікарів. Серед них викладачів обов'язкових предметів було 826, виховного персоналу – 898 і викладачів не обов'язкових предметів – 308.

Випускниць єпархіальних жіночих училищ у 1911-1912 н. р. налічувалося 3192 особи. З них учителювати в церковнопарафіяльні школи пішли 900 осіб (28,1%), учителями земських і міністерських шкіл стало 547 осіб (17,1%) і для продовження навчання у вищі світські навчальні заклади вступило 139 осіб (3,3%). Таким чином, майже третина випускниць поповнили ряди вчительства церковнопарафіяльних шкіл і значна частина стала вчителями державних та земських шкіл.

У 1913-1914 н. р. єпархіальних жіночих училищ налічувалося 72. Окрім вивчення обов'язкових предметів, в багатьох училищах викладались і не обов'язкові. Як правило, це були нові мови та музика. Але у 2-х училищах вивчалася латинська мова, у 3-х історія мистецтв, у 6-ти – історія іноземних літератур, в 4-х «инородческие языки», у 4-х – хімія, у 6-ти – сільське господарство, садівництво та городництво і т. д. «Состояние женских училищ духовного ведомства и епархиальных в религиозно-нравственном отношении за отчетный год моно считать вполне удовлетворительным», – підкреслювалось у звіті Обер-прокурора Св. Синоду імператору П. Спільними зусиллями вихователів та учителів в учениць створювався та підтримувався релігійно-моральний світогляд. Вихованки сумлінно виконували свої релігійно-моральні обов'язки, прагнучи розвивати в собі добрі навички. Цьому сприяв як сам устрій

училищного життя, так і встановлені в училищах порядки. Щоденні загальні вранішні та вечірні молитви, обов'язкова присутність на богослужіннях в училищних храмах, участь у читанні і співі на кліросі, дворазова, а у деяких училищах і триразове виконання християнського обов'язку сповіді та св. причастя – усе це сприяло утвердженню необхідної для учениць релігійності.

Окрім організації навчального процесу та турбот про фізичний розвиток вихованок, в обов'язки адміністрації входило і влаштування дозвілля та відпочинку дівчат. З цією метою в багатьох училищах проводились літературно-музично-вокальні вечори та різноманітні читання, які окрім задоволення, сприяли розвитку естетичного смаку, привчали учениць до правильної та виразної передачі художніх творів, до вміння вести себе в товаристві. Значними подіями в житті вихованок училищ були урочистості з нагоди дня народження імператриці. Пізнавальний інтерес та позитивні емоції викликали паломництва та екскурсії, які, як правило, здійснювалися до великих монастирів.

У 1914 році при всіх єпархіальних жіночих училищах діяли різноманітні добродійні товариства, брацтва чи попечительства, метою яких була допомога бідним ученицям. Для них збирали кошти для оплати навчання, для придбання одягу, книг тощо. Зазвичай благодійні внески для таких потреб поступали від єпархіальних преосвящених та духовенства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Милуков П. Очерки по истории русской культуры. – СПб., 1905. – Ч. II: Церковь и школа (вера, творчество, образование). – 402 с.
2. Андреева Е.А. Возникновение и развитие епархиальных женских училищ в России (середина XIX – начало XX века). – Автор дис....канд. пед. наук. – М. 2000. – 21 с.
3. Степаненко Т.В. Жіночі духовні школи в Україні у XIX – на початку XX ст.: шлях від елементарної до педагогічної освіти //

Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2007. – Вип. 13 – С.180-195

4. Казьмирчук М.Т. Соціально-економічний розвиток Київської губернії (1861-1197 р.р.): Монографія. – К., 2011. – 399с.

***Kukuruza A.V. THE THEOLOGICAL SYSTEM OF EDUCATION FOR
ORTHODOX CONFESSION WOMEN IN THE LATE XIX - EARLY XX
CENTURIES.: STATISTICAL MEASUREMENTS***

By using official statistics of church religious education of the Orthodox clergy daughters, the author shows the dynamics of the students' quantity of spiritual education departments and educational process in the late XIX - early XX centuries. Article delineated female colleges of spiritual authority which were under the patronage of Empress and female colleges of the eparchial subordination. Although the organization of educational process was only slightly different in the two types of schools, 13 schools of spiritual authority were privileged schools for spiritual state girls. Increasing number of students was convincing evidence of the desire of the clergy to improve the educational level of their children, according to the general trend of social development.

Key words: ober-prosecutor, Spiritual authority, the Eparchial Women's College, scholarship students, inspector of classes, matron of infirmary, honorary keeper of the economic department, the eparchial funds.

***Кукуруза А.В. СИСТЕМА ДУХОВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ ЖЕНЩИН
ПРАВОСЛАВНОГО ИСПОВЕДАНИЯ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.:
СТАТИСТИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ***

Используя официальную церковную статистику о духовном образовании дочерей православного духовенства, автор статьи показывает динамику численности учащихся учебных заведений духовного ведомства и обеспечения

образовательного процесса в конце XIX – начале XX века. Дает отдельную характеристику женским училищам духовного ведомства, которые находились под патронатом русской императрицы, и женским училищам епархиального подчинения. Хотя организация образовательного процесса мало отличалась в этих двух типах училищ, все же 13 училищ духовного ведомства были привилегированными учебными заведениями для девиц духовного состояния. Увеличение количества ученического контингента было убедительным свидетельством стремления духовенства к повышению образовательного уровня своих детей, что соответствовало общим тенденциям общественного развития.

Ключевые слова: Обер-прокурор, Духовное ведомство, епархиальные женские училища, стипендиатки, инспектор классов, лазаретна надзирательница, почетный блюститель по хозяйственной части, епархиальные средства.